

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ НЕ МОЖНА ВІДКЛАДАТИ НА ЗАВТРА, ВОНИ ПОТРІБНІ ВЖЕ СЬОГОДНІ

Інтерв'ю з академіком НАН України
М.В. Поповичем

Сьогодні Україна переживає переломний період, коли докорінно змінюються основи суспільного буття і національної свідомості, а разом з ними — основні характеристики буття і свідомість кожної особистості. Про подальші шляхи розвитку українського суспільства, про загрози і виклики, про мораль і духовні цінності ми говорили з видатним українським ученим, філософом, громадським діячем, учасником Ініціативної групи «Першого грудня», директором Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України академіком НАН України Мирославом Володимировичем Поповичем.

— Мирославе Володимировичу, як на вашу думку, чи знайшла Україна свою дорогу до Храму? Чи є зміни, які сьогодні відбуваються у суспільстві, незворотними? І взагалі, з якими почуттями Ви дивитеся в майбутнє?

— Чесно кажучи, з тривогою. Найбільше мене непокоїть зростання нетерпимості і навіть ненависті в досить широких колах, причому по обидва береги Дніпра. І така поляризована атмосфера нічого хорошого не обіцяє. Ми всі прагнемо, щоб у нас була вільна країна, ми всі за те, щоб у ній панувала справедливість, щоб це була частина європейського культурного простору. Проте, коли ми починаємо втілювати наші мрії в життя, ми якось легко втрачаємо саме європейські орієнтири.

Я думаю, що для українців найнеобхідніше зараз зрозуміти мотивацію жителів Донбасу, тому що не можна вважати терористами мільйони людей. Якщо ми не можемо дійти згоди з такою кількістю наших громадян, це означає, що порушено якісь основні зв'язки. Сьогодні умонастрої на Сході змінилися. Зараз більшість простих жителів Донецького регіону, як би це обережно сказати, намагаються бути поза всякими конфліктами, вони просто хочуть, щоб був мир.

У нас зараз не російсько-українська війна, і дай боже, щоб такого не сталося, і не громадянська війна, у нас, дійсно, якась гібридна війна. І страждають у ній передусім прості люди, страждають мовчки, нечутно. От у мене в приймальні сидять у цю мить мої колеги з Донецька. Як же їх жаль! Найгірше, що, за словами однієї з колежанок, вони відчують себе емігрантами у власній країні. Не можна допустити такого. Це некроз нації.

Однією з базових європейських цінностей є толерантність. Ми маємо навчитися в будь-який спосіб уникати атмосфери ненависті й неприйнятності. Ми не повинні ненавидіти простих людей лише за те, що вони з тієї чи іншої причини не поділяють наших поглядів і відчуттів, чимось відрізняються у своїх уподобаннях. І пресловуте мовне питання має бути все ж таки підпорядковане основним світоглядним позиціям. Передусім потрібно дослухатися, що хоче сказати людина, а як вона скаже, якою мовою, при всій важливості мовної свідомості, все ж таки другорядне питання. От, скажімо, за часів радянської влади був такий директор Інституту літератури Шамота Микола Захарович. Це був дуже жорсткий, ідейний комуністичний функціонер. Так ось він завжди говорив виключно українською мовою.

Отже, сьогодні нам як ніколи потрібен спільний духовний простір, потрібне порозуміння між людьми по різні боки барикад. До речі, свого часу саме ідея створення на гуманістичних засадах такого об'єднавчого духовного простору і привабила мене в Ініціативній групі «Перше грудня».

Крім того, у суспільстві все ще відчувається невпевненість, страх того, що політичний маятник знову колихнеться в інший бік, побоювання, що можуть повернутися ті сили, які вже пробували встановити авторитарний режим, а сьогодні перебувають на другорядних позиціях. На прикладі з парламентського життя це яскраво виявилось в обговоренні такого, здавалося б, часткового питання, як функції Ради національної безпеки і оборони України. Дався взнаки острах суспільства, що будь-який орган влади може стати силою,

яка тяжітиме над усім, може підім'яти під себе всю демократію.

— Як же позбутися цього страху? Де гарантія неповернення до минулого?

— Гарантією є давня мрія українців про реалізацію незалежності, яка сьогодні набуває рис боротьби за парламентську демократію. Це прекрасно. Тепер люди знають, що таке свобода, вони відчули її. Колись мій друг і колега з Чехії у важкі дні радянської окупації Чехословаччини працював у Німеччині, а його 15-річний син залишився вдома. Батько дуже турбувався і, повернувшись, допитував сина, чим той займався у ті дні. Син чесно відповів, що писав на радянських танках різні антирадянські гасла. Мій друг спробував якось пригасити це полум'я юнацької душі, а син відповів: «Тату, хто хоч раз відчув, що таке свобода, ніколи від неї вже не відмовиться». Українці вже відчули свободу, відчули, що від них щось залежить, тому я вважаю, назад ми вже не повернемося. Свобода — це своєрідна протиотрута від авторитаризму. І вже ні на якому гаслі неможливо цей багатомільйонний народ повернути до пострадянських ідеалів.

І ще гарантією неповернення до минулого може стати певний баланс сил у суспільстві, щоб дорога назад була перекрита назавжди. Проте досягти такого балансу не можна шляхом заборон і прокльонів, шляхом ізоляції окремої частини суспільства. Я не дуже схвально ставлюся до люстрації, і ось чому. Якщо розуміти під люстрацією створення юридичних підстав, які б усунули від впливу на політичну реальність тих людей, що належать минулому, допомогли б розкрити всі карти, які люди намагаються сховати в рукаві, спонукали б до відвертої демонстрації своїх позицій, то така люстрація, безперечно, потрібна. Водночас у жодному разі не можна дозволити нічого подібного до чисток 20-х років.

Якщо людина вчинила злочин, вона повинна за нього відповідати, і покарання має бути невідворотним, але лише тоді, коли доведено вчинення злочину. Однак, якщо людина займалася моральним пристосовництвом, необ-

хідно показати, що така позиція є аморальною, але це не є підставою для звільнення з роботи або для висування будь-яких юридичних обвинувань.

Не можна звільняти лише за те, що у певний період часу людина працювала на певній посаді. Не можна за анкетними даними вирішувати, достойна людина чи ні. Це ж не лазня, де треба надати довідку про відвідування лікаря. І до того ж, люди, які грішні за своєю природою, набагато швидше знайдуть собі виправдання і обгородяться десятками довідок, ніж ті, хто в тій ситуації просто нічого не могли зробити, мовчали, але, скажімо, не ставили свій підпис під тим, що порядна людина підписувати не може.

Тобто сфера дії моральних засад має бути набагато ширшою, а моральна мотивація повинна стати достатньою для того, щоб чиновнику або політику зіпсувати кар'єру, щоб він не зміг обратися депутатом. Відповідальність за вчинки має бути індивідуальною, а не за належністю до часу, місця чи організації. І в будь-якому випадку людина не повинна бути беззахисною. Інакше це буде не люстрація, а чистки.

— Як нам не скотитися у цей бік?

— Тут має бути торжество права. Україна передусім має стати правовою державою. Доцільність ніколи, ні в якому випадку не може бути вищою, ніж право. І це стосується всіх. Не лише правознавців, правозахисників, юристів. Це прямий обов'язок кожної порядної людини. Це той стрижень, який повинне мати будь-яке здорове суспільство.

— А як бути з тотальною суспільною недовірою до всіх владних інститутів?

— От цього у жодному разі не можна брати з собою із старого суспільства в нове. Нам усім ще потрібно навчитися толерантному ставленню до державних органів влади. У суспільстві немає поваги ні до президента, ні до уряду, ні до парламенту, слово «депутат» звучить майже як лайка. Проте я знаю багатьох людей серед депутатів останнього скликання, яких я щиро поважаю. Звичайно, багато років влада давала

українцям привід для такого ставлення. І лише коли зникне причина, з'явиться повага людей. Ми взагалі часто критикуємо інших і не сприймаємо критику на свою адресу, шукаємо винних, але не бачимо своєї провини. Всяка ейфорія, всяка радість, всяка перемога завжди закінчується втому... Особливо в наших умовах, коли немає чим зігріти, чим нагодувати величезну кількість людей. Найчастіше всі кризи стають найбільш дошкульними навесні, і тоді можна чекати хвилю невдоволення передусім тими, хто прийшов на зміну старим командам. Одного відчуття незалежності й свободи замало. І тут треба орієнтуватися не на спалах емоцій, а на те, як відбудовувати суспільство, на подальшу перспективу.

— Мирославе Володимировичу, то все ж таки, чи є в нас підстави для оптимізму?

— Так. Усе ж таки я оптиміст. Я не думаю, що буде третій майдан, що хлопці, які повертаються з поля бою, почнуть усе перевертати догори ногами. Особисто для мене було несподіванкою переважання альтруїстичної мотивації під час подій на Майдані, просто кажучи, готовність пожертвувати собою, яку проявили люди по всій Україні. Добра у нашому народі все ж набагато більше, ніж негативу, і це має стати тією основою, на якій стоїть наше суспільство. На людей можна покладатися. Люди у нас зберегли доброту і відкритість душі. А це той скарб, який дає нам усім надію на успіх і славу України.

Якби мені хтось навіть 10 років тому, не кажучи вже про середину минулого століття, розповів про нинішню ситуацію, я б не повірив. Тому я дивлюся в майбутнє з оптимізмом. Ми на правильному шляху.

Під час і першого, і другого майданів було піднято на поверхню величезний пласт найкращих людських якостей. Причому спільноті вдалося не випустити на авансцену покидьків. Запит був на людей іншого калібру. Тепер найголовніше сфокусувати цю енергію на реальних справах, остаточно усунути від процесу державотворення демагогів. Це зараз практично й відбувається.

— *Мирославе Володимировичу, Ви пригадали чехів у зв'язку з радянським вторгненням 1968 року. А як Ви вважаєте, чи не бракує зараз Україні свого Вацлава Гавела?*

— Я дуже люблю Ярослава Гашека, особливо його «Швейка». У дні радянської агресії я вивчив чеську мову, і ми часто з моїми чеськими друзями зачитували уривки з цієї книги. Вони говорили, що прагнуть свого соціалізму, «швейківського». Це була саме та атмосфера, з якої й вийшов Гавел. Вміння не втрачати почуття гумору, навіть коли стріляють танки. Зверхність до гидоти, а не уподібнення до неї тільки навпаки, міняючи ліве на праве, чорне на біле. Посмішка, іноді іронічна, іноді гірка, що відображує ставлення до того, що навколо нас, а не злоба. Це той настрій, на якому й виростають величні соціальні проекти. Однак усе змінюється. Наприклад, сьогоднішні чеські лідери не завжди відповідають моїм уявленням про чесність, гуманізм, доброту. Головне, має бути масштаб, лінійка, якою ми все міряємо. Це простір, у який ми вміщуємо наші вчинки, вимірюємо, скільки метрів до добра, скільки до зла. Коли людина має свої критерії виміру, вона стає на один поверх вище від себе самої і може подивитися на себе з усмішкою. І у спільноті таких людей, як правило, з'являється попит на лідера, який чітко, без істерики, без обіцянок розв'язати всі проблеми одним махом, формулює цілі. А саме попит, як ми знаємо, породжує відповідну продукцію.

— *Чим підживлювати таку атмосферу в нашому суспільстві?*

— Освітою, знанням. Свобода — це якість, властива насамперед освіченій частині суспільства, тому потрібно всіляко піднімати рівень освіти, вчити людей з розумом оцінювати будь-яку ситуацію. Люди мають знати не лише, що таке Україна сьогодні, а й її втрачені горизонти. Реалізація тих сценаріїв, які історія писала для нашого народу, відсікла дуже багато мрій і перспектив, і ми повинні мати уяву про те, чого не вдалося досягти і з яких причин. Я не люблю тезу, що історія не визнає умовного способу. Це неправильно. Історія того, що

не реалізувалося, також дуже повчальна. Негативний результат — теж результат, і його потрібно аналізувати.

Українська культура надзвичайно багата на видатних особистостей. Петро Могила, Юрій Немирич... або такий приклад: усі знають, що статтю «*Не могу молчать*» написав Лев Толстой, але не всі знають, що це була лише реакція, відповідь на книжку професора Кістяківського, яка власне і була маніфестом противників смертної кари. І цей високогуманістичний документ спочатку з'явився в Київському університеті. Коли я почав вивчати українську культуру XIX—XX ст., я аж ахнув, захопився цими особистостями. Написав уже дві книжки, але все ж таки більше уваги в них приділяю аналізу тенденцій, ідейних рухів, природі романтизму і з жалем бачу, що як пісок крізь пальці проходить саме людський чинник, людські обличчя, долі, які і є нашою справжньою історією. Необхідно зробити все можливе, щоб люди якомога більше знали свою історію. Це потрібно і для внутрішньої самоосвіти, і для формування образу України на міжнародній арені.

Кілька років тому ми готували аналітичну довідку для Міністерства закордонних справ, основна ідея якої полягала в тому, що у світі нас мають знати не лише на основі фольклорно-етнографічного аспекту, що створює уявлення про Україну як екзотичний край, де всі грають на трембітах. Нація не може називатися носієм культури, якщо вона не генерує таких абстракцій, як математика, велика музика, філософія — напівромантика, напівмрія. І у нас усе це є.

Отже, шляхи популяризації України у світі лежать у тому числі й через популяризацію науки. Будемо відверті, у нас в Академії не дуже добре налагоджено справу з популяризацією наукових досягнень. Можливо, це несвідомо тягнеться з радянських часів, коли робилося усе, щоб запобігти партійному втручання у справи Академії. Але зараз необхідно цікаво й просто розповідати про культуру української науки, і для цього потрібна якісна науково-популярна література.

*Розмову вела
Олена МЕЛЕЖИК*